

Horyzonty Polityki
2022, Vol. 13, N° 44

WIESŁAWA LIZIŃSKA

<http://orcid.org/0000-0002-6957-2846>
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
wieslawa.lizinska@uwm.edu.pl

ROMAN KISIEL

<http://orcid.org/0000-0002-3282-1378>
Akademia Nauk Stosowanych w Elblągu
r.kisiel@ans-elblag.pl

DOI: 10.35765/HP.2289

Zjawisko depopulacji w Polsce jako determinanta rozwoju społeczno-gospodarczego

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem analiz jest zdiagnozowanie sytuacji demograficznej w Polsce ogółem – w ujęciu regionalnym oraz w relacji do podstawowego miernika wzrostu i rozwoju gospodarczego, jakim jest wskaźnik produktu krajowego brutto.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problemem badawczym jest ocena sytuacji demograficznej i wskazanie znaczenia zjawiska depopulacji jako determinanty rozwoju społeczno-gospodarczego. W artykule wykorzystano krytyczną analizę piśmiennictwa. Przeprowadzono analizę danych dotyczących sytuacji demograficznej w Polsce według typologii Webba, zjawiska depopulacji, wzrostu i rozwoju gospodarczego z wykorzystaniem wskaźnika PKB *per capita*.

PROCES WYWODU: Pierwsza część wywodu odnosi się do wskazania znaczenia wzrostu i rozwoju gospodarczego. Druga do wyników analiz, mających na celu zdiagnozowanie na podstawie danych ze statystyki publicznej sytuacji demograficznej w Polsce, w ujęciu regionalnym oraz w relacji do podstawowego miernika wzrostu i rozwoju gospodarczego – PKB.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Zdiagnozowano niekorzystnie postępującą sytuację demograficzną. Proces depopulacji w głównej mierze generowany jest z powodu ujemnego przyrostu naturalnego. Dziesięć województw to regiony dualnie depopulacyjne. Regiony dualnie lub jednostronnie aktywne, to obszary o średnim oraz wysokim poziomie PKB. Sytuacja demograficzna była najsilniej

Sugerowane cytowanie: Lizińska, W. i Kisiel, R. (2022). Zjawisko depopulacji w Polsce jako determinanta rozwoju społeczno-gospodarczego. *Horyzonty Polityki*, 13(44), 165–186. DOI: 10.35765/HP.2289.

kreowana przez ujemny przyrost naturalny i ujemne saldo migracji w dwóch regionach: o bardzo niskim i średnim poziomie PKB.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMEDACJE: Wskazano na niekorzystną tendencję ubytku ludności ze względu na ograniczone możliwości skutecznego stymulowania wzrostu przyrostu naturalnego. W trudnej sytuacji są regiony dualnie nieaktywne. Kierunku wyboru narzędzi polityki społeczno-gospodarczej można poszukiwać uwzględniając fakt, że dualnie aktywne regiony to regiony o relatywnie korzystniejszej i poprawiającej się sytuacji gospodarczej. Należy również poszukiwać alternatywnych stymulantów współczesnego rozwoju, ale także tworzyć i promować walory tych regionów pod kątem warunków życia, przyczyniając się nie tylko do ograniczania odpływu ludności, ale także jej napływu.

SŁOWA KLUCZOWE:

sytuacja demograficzna, depopulacja, rozwój społeczno-gospodarczy

Abstract

THE PHENOMENON OF DEPOPULATION IN POLAND
AS A DETERMINANT OF SOCIO-ECONOMIC
DEVELOPMENT

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the analyses is to diagnose the demographic situation in Poland in general, regional approach of the problem and in relation to the basic measure of economic growth and development – the gross domestic product index.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem is the demographic situation assessment and indication the depopulation phenomenon significance as a determinant of socio-economic development. The paper uses a critical analysis of the literature on the economic development issues. Data on the demographic situation in Poland was analysed according to Webb's typology, the phenomenon of depopulation, economic growth and development, using the GDP per capita index.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The first part refers to the importance of economic growth and development. The second – the argument relates to the results of analyses aimed at diagnosing, on the basis of data from public statistics, the demographic situation in Poland, in regional terms, in relation to the basic measure of economic growth and development – GDP.

RESEARCH RESULTS: The unfavourably progressing demographic situation was diagnosed. The depopulation process is mainly generated due to the

negative natural increase rate. 10 regions were diagnosed as dually depopulated. The dual or unilaterally active regions have an average and high GDP level. The demographic situation was most strongly created by the negative natural increase rate and the negative migration balance in 2 regions: with a very and an average GDP level.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATION:

The analysis showed an unfavourable tendency of the population decline, due to the limited possibilities of effectively stimulating the growth of natural population. Regions that are dually inactive are in a difficult situation. The direction of choosing the tools of socio-economic policy can be found taking into account the fact that dually active regions have relatively more favourable and improving economic situation. It is also necessary to search for alternative stimulants of modern development, but also to create and promote the values of these regions in terms of living conditions, contributing not only to limiting the outflow of people, but also its inflow.

KEYWORDS:

demographic situation, depopulation, socio-economic development

1. WSTĘP

W analizach odnoszących się do diagnozy znaczenia potencjału ludnościowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym zwraca się uwagę na jego znaczenie między innymi w kształtowaniu zasobów pracy i poziomu wykształcenia, chłonności rynku zbytu, rozwoju infrastruktury społecznej czy też stymulowaniu przedsiębiorczości. Niekorzystne trendy ludnościowe są zatem przedmiotem analizy w szerokim kontekście procesów społeczno-demograficznych i gospodarczych. Na obszarach dotkniętych depopulacją przemiany demograficzne, w szczególności starzenie się ludności oraz spadek udziału ludzi młodych na skutek migracji, przyczyniają się do ich dalszego wyludniania i obniżenia potencjału ludnościowego (Kisiel i in., 2009; Marks-Bielska i in., 2015).

Procesy depopulacji są szczególnym wyzwaniem dla samorządów lokalnych, bowiem reakcja małej jednostki terytorialnej na te procesy będzie bardziej dynamiczna niż w przypadku większych jednostek (Bartosiewicz, 2016). Władze lokalne często postrzegają takie procesy jako słabą stronę w rozwoju lokalnym, szczególnie w obszarze

finansów samorządowych oraz rynku pracy (Lizińska i in., 2021). Tereny o niekorzystnej strukturze w tym zakresie są zatem bardziej narażone na regres gospodarczy.

Jak wskazuje Wilkin (2003, s. 48), w ekonomii neoklasycznej przyjęto założenie, że swobodnie działający rynek w skali lokalnej, regionalnej, narodowej i międzynarodowej prowadzi do efektywnej alokacji i wykorzystania dostępnych czynników produkcji. Zapewniony zostaje więc wzrost gospodarczy i podnoszenie poziomu dobrobytu. Proces ten z założenia miał sprzyjać konwergencji – zmniejszaniu rozpiętości dochodowych. Prowadzone jednak analizy zarówno determinant wzrostu i rozwoju gospodarczego, jak i wskazanych zmiennych demograficznych dają podstawę do stwierdzenia, że poszczególne województwa w Polsce charakteryzują się nie tylko dużym zróżnicowaniem międzyregionalnym, ale także wewnątrzregionalnym (na poziomie subregionów).

Celem podjętych w artykule analiz jest zdiagnozowanie sytuacji demograficznej w Polsce ogółem, w ujęciu regionalnym oraz w relacji do podstawowego miernika wzrostu i rozwoju gospodarczego, jakim jest wskaźnik produktu krajowego brutto. Realizację celu umożliwiło sformułowanie odpowiedzi na następujące pytania badawcze: (1) Jakie czynniki (przyrost naturalny, saldo migracji), w jakim kierunku determinują sytuację demograficzną w Polsce?; (2) Jaki typ sytuacji demograficznej dominuje w Polsce ogółem oraz w ujęciu regionalnym?; (3) Które z województw, pod względem poziomu wzrostu PKB, charakteryzują się korzystną sytuacją demograficzną?

W artykule przyjęto następujące hipotezy: (H1) ogółem w Polsce dominuje regresywny typ sytuacji demograficznej, natomiast w poszczególnych regionach – dualnie depopulacyjna sytuacja demograficzna; (H2) dualnie lub jednostronnie aktywny typ sytuacji demograficznej jest charakterystyczny dla województw o relatywnie wyższym poziomie wzrostu gospodarczego.

2. METODOLOGIA BADAWCZA

W artykule wykorzystano krytyczną analizę piśmiennictwa dotyczącego problematyki rozwoju gospodarczego oraz znaczenie w tym rozwoju sytuacji demograficznej, szczególnie zjawiska depopulacji.

Dla zobrazowania sytuacji demograficznej ogółem w Polsce oraz w ujęciu regionalnym zastosowano typologię J. Webba (1963). Wykorzystuje ona relację między przyrostem (ubytkiem) naturalnym oraz dodatnim (ujemnym) saldem migracji. Metoda Webba polega na zakwalifikowaniu badanej jednostki terytorialnej do jednego z ośmiu typów rozwoju ludności, w zależności od znaku i wartości bezwzględnej przyrostu naturalnego i salda migracji na pobyt stały w przeliczeniu na 1000 ludności. Metoda ta jest metodą uniwersalną, wykorzystywaną dla różnych jednostek przestrzennych zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym (Biały, Długosz, 2015; Haczek, Kłos, 2019; Majdzińska, 2018; Piech, 2021). Klasyfikacja Webba wyróżnia następujące typy sytuacji demograficznej:

- Typy rozwojowe (przyrost liczby ludności):
 - A – dodatni przyrost naturalny przewyższa ujemne saldo migracji,
 - B – dodatni przyrost naturalny jest wyższy od dodatniego salda migracji,
 - C – dodatni przyrost naturalny jest niższy od dodatniego salda migracji,
 - D – dodatnie saldo migracji z nadwyżką rekompensuje ujemny przyrost naturalny.
- Typy regresywne (spadek liczby ludności):
 - E – ujemny przyrost naturalny nie jest rekompensowany przez dodatnie saldo migracji,
 - F – ubytek liczby ludności powodowany jest w większym stopniu ujemnym przyrostem naturalnym niż ujemnym saldem migracji,
 - G – ubytek liczby ludności powodowany jest w większym stopniu ujemnym saldem migracji niż ujemnym przyrostem naturalnym,
 - H – ujemne saldo migracji nie jest rekompensowane przez dodatni przyrost naturalny.

Analizy dotyczące zmiany liczby ludności, przyrostu naturalnego, salda migracji w Polsce przeprowadzono z wykorzystaniem danych publikowanych przez GUS – *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym* (dane dla lat 2000–2021) (GUS 2021a). Dokonaną diagnozę sytuacji demograficznej – w ujęciu regionalnym – pogłębiono odnosząc zdiagnozowany typ sytuacji demograficznej do poziomu rozwoju gospodarczego oraz jego zmian.

Do oceny rozwoju gospodarczego na poziomie regionalnym wzięto podstawowy miernik, jakim jest produkt krajowy brutto. Wykorzystano dane publikowane przez GUS w dwóch aktualnych opracowaniach: *Rozwój regionalny Polski – raport analityczny 2020 i 2021* (GUS 2020, GUS 2022). Do analizy przyjęto wartość PKB na jednego mieszkańca wyrażoną we wspólnej umownej walucie PPS w 2018 roku (Standard Siły Nabywczej – *Purchasing Power Standard*) w relacji do średniej unijnej (UE28 = 100%). Uwzględniono również zmiany tego wskaźnika w relacji do 2010 roku. Natomiast w celu porównania sytuacji na poziomie województwa do sytuacji w kraju wykorzystano wskaźnik produktu krajowego brutto na jednego mieszkańca w cenach bieżących dla 2020 roku. Uwzględniając relację PKB w 2018 roku do średniej unijnej przyjęto następujące przedziały poziomu rozwoju gospodarczego: bardzo wysoki (80–155% średniej UE28), wysoki (75–79%), średni (65–74%), niski (55–64%) oraz bardzo niski (47–54%). Wzrost PBK w relacji do 2010 roku określono natomiast jako: bardzo wysoki (12,9–16,0 p.proc.), wysoki (9,7–12,8), średni (6,5–9,6), niski (3,3–6,4) i bardzo niski (0–3,2). W 2020 roku wartość produktu krajowego brutto na podstawie publikowanych przez GUS danych ujęto również w pięciu przedziałach: bardzo wysoki (70 001–133 368 zł), wysoki (60 001–70 000 zł), średni (50 001–60 000 zł), niski (45 001–50 000 zł) oraz bardzo niski (41 315–45 000 zł).

3. DEPOPULACJA JAKO CZYNNIK DEMOGRAFICZNY ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO

Wzrost gospodarczy jest podstawową kategorią makroekonomiczną i wszystkie zagadnienia z nim związane są powszechnie traktowane jako najważniejsze w polityce gospodarczej (Bocian, 2011, s. 18). Bez względu na poziom rozwoju gospodarczego kraju pojawia się problem efektywności wzrostu gospodarczego, który wiąże się z pytaniem o pełne wykorzystanie szans i możliwości jego osiągnięcia (Dokurno, 2009; Marks-Bielska, Nazarczuk, 2012). Proces rozwoju gospodarczego na poziomie regionów jest uwarunkowany pewnymi ogólnymi prawidłowościami, a jednocześnie charakteryzuje się

cechami specyficznymi (Kosiedowski, Potoczek, 2001, s. 21). Funkcjonowanie regionu w określonych uwarunkowaniach zewnętrznych, a także ich wzajemne zróżnicowanie, może powodować, że w poszczególnych regionach będą występowały mniej lub bardziej sprzyjające warunki rozwojowe. Niebagatelne znaczenie wśród tych czynników odgrywają czynniki demograficzne, w tym przyrost naturalny czy zjawisko migracji.

Należy jednocześnie podkreślić, że jedną z istotnych przyczyn spowolnienia procesu odbudowy i stabilizacji polskiej gospodarki są niekorzystne zmiany demograficzne (Łuszczuk, 2011). Odnoszą się ono zasadniczo do dwóch głównym procesów. Pierwszym z nich jest malejąca ogólna liczba ludności, która w skrajnych przypadkach przyjmuje formę depopulacji, drugim kluczowym wyzwaniem jest starzenie się społeczeństwa.

Według Hryniowicza (2000) istnieje względnie silny związek między liczbą ludności a mobilizacją społeczną rozumianą jako wszelkie zjawiska polegające na samoorganizacji zmierzającej do tworzenia grup interesu i ruchów społecznych oraz usiłowania mające na celu uzyskanie zbiorowego poparcia dla ich celów. Uczestnictwo w procesach mobilizacji społecznej kształtuje osobowości ludzkie w kierunku zgodnym z wymogami rozwoju gospodarczego. Niski poziom mobilizacji natomiast wiąże się wyraźnie z trwałą stagnacją gospodarczą. Gaczek (2010) wskazuje również, że kapitał ludzki w połączeniu z kapitałem społecznym jest współcześnie najważniejszą siłą wzrostu gospodarczego. Siłę tę kreuje między innymi tempo i składniki wzrostu ludności.

Jak podkreśla Okólski (2010), starzenie się społeczeństwa jest głównym wyzwaniem demograficznym Europy. Jest to zjawisko nieuchronne i w perspektywie kilkudziesięciu lat nieodwracalne. Proces ten w perspektywie ekonomicznej państw europejskich postrzegany jest głównie w kategoriach problemów dla wzrostu gospodarczego oraz finansów publicznych. Obawy budzą rosnące koszty utrzymania coraz liczniejszych „nieprodukcyjnych” grup ludności, obciążających za pośrednictwem transferów społecznych system finansów publicznych (Niewiadomska, Sobolewska-Poniedziałek, 2015). Jak wynika z badań Wasilewskiej i Pietrycha (2018) demograficzne starzenie się społeczeństwa ujemnie koreluje z dynamiką wzrostu gospodarczego, przy czym negatywny wpływ starzenia się ludności na tempo

wzrostu PKB był silniejszy w krajach „starej” Unii w porównaniu z krajami „nowej” Unii. W literaturze dotyczącej starzenia się społeczeństwa wskazuje się również, że starośći towarzyszą wzajemnie na siebie oddziałujące zmiany we wszystkich najważniejszych sferach funkcjonowania człowieka – biologicznej, psychicznej oraz społecznej (Zalega, 2018).

Wzajemne powiązania demograficzno-ekonomiczne są dość oczywiste. W teoriach rozwoju regionalnego wskazuje się na znaczenie czynników decydujących o rozwoju konkurencyjności gospodarki regionalnej, w tym także tych o charakterze demograficznym (Grosse, 2002, s. 36). Przeprowadzone również w tym zakresie badania dostarczają bogatej wiedzy na temat wpływu rozwoju demograficznego na gospodarkę. Odpowiednia ilość i jakość czynnika ludzkiego jest niewątpliwie niezbędnym warunkiem rozwoju gospodarczego. Niski potencjał demograficzny oznacza pojawienie się szeregu wielopłaszczyznowych problemów w gospodarce (Głodowska, 2011).

Problem zmian demograficznych, w tym nieodpowiedniej ilości czynnika ludzkiego, jest zauważany również w innych krajach unijnych Europy Środkowo-Wschodniej, m.in. w Rumunii (Otovescu, Otovescu, 2019); na Litwy (Burneika, Daugirdas, Ubarevičienė, 2014); w Czechach i na Słowacji (Bleha, 2019, Bleha i in., 2018). Jak wskazuje bowiem Coleman (2005), turbulencje wywołane przez polityczne i gospodarcze zmiany w Europie Wschodniej na początku lata 90. były największym demograficznym wydarzeniem na przełomie XX i XXI wieku.

Zmiany czynników demograficznych, w tym problem depopulacji i starzenia się społeczeństwa, są szczególnie istotne w kontekście ich wpływu na rozwój społeczno-gospodarczy regionów Polski. Główne zagrożenia wynikające ze zmian demograficznych, w tym depopulacji regionów, to rosnące niedopasowanie miejsc pracy, zamieszkania, edukacji i usług przy powiększającej się luce podaży, coraz bardziej rozproszone i nieefektywne osadnictwo oraz niewydolny system administracyjno-terytorialny (Śleszyński, 2018).

Od warunków demograficznych pośrednio zależą wszystkie kluczowe elementy rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek samorządu terytorialnego. Oddziaływanie czynników demograficznych przekłada się także bezpośrednio na poziom i strukturę środków gromadzonych w budżetach gmin (Galiński, 2015;

Gwodzicka-Piotrowska, 2012). Poziom dochodów konkretnej jednostki samorządu terytorialnego zależy w pierwszej kolejności od wysokości dochodów własnych, między innymi od liczby podatników oraz od ogólnego zaludnienia na jej obszarze (Cichy, 2020, s. 218).

Sytuacja demograficzna ma zawsze charakter pierwotny wobec innych kategorii społecznych danej jednostki. Chcąc uniknąć negatywnych skutków kryzysu demograficznego, samorządy poszczególnych gmin powinny zidentyfikować i oddziaływać na czynniki, które zwiększą dochody własne oraz pozwolą odpowiednio kształtować lub ograniczać niekorzystne zjawiska wpływające na rosnącą ich zależność od transferów zewnętrznych. Jak wynika z badań Gornowicza i Wichowskiej (2017), najważniejszymi determinantami dochodów budżetowych gmin o charakterze demograficznym były struktura wiekowa mieszkańców oraz saldo migracji ludności.

Najwięcej ludności, bo blisko połowa, mieszka w dużych miastach. Zmiany demograficzne stawiają przed miastami dwa szczególnie istotne wyzwania. Pierwszym z nich jest malejąca ogólna liczba ludności miast – w skrajnych przypadkach przyjmująca formę depopulacji i kurczenia się miast (*shrinking cities*). Drugim kluczowym wyzwaniem jest starzenie się społeczeństwa. Zmiana struktury wieku populacji miast wynika z trzech głównych przyczyn: rosnącej długości życia, spadku liczby urodzeń oraz procesów migracyjnych. Niewątpliwie przemiany zachowań demograficznych w znacznej mierze zostały zainicjowane w dużych miastach i dziś te procesy są bardziej zaawansowane, szczególnie w sferze przemian życia małżeńsko-rodzinnego (Janiszewska, 2019, s. 49–50).

Proces kurczenia się zachodzi podobnie – niezależnie od wielkości ośrodka miejskiego. Jednak dla małego miasta negatywne konsekwencje tego zjawiska mogą nieść dużo większe zagrożenie dla gospodarki lokalnej. Reakcja małego rynku na te procesy będzie szybsza i dynamiczniejsza niż w przypadku większego ośrodka. Jest to duże wyzwanie, przede wszystkim dla władz samorządowych na szczeblu lokalnym (Bartosiewicz, 2016, s. 23–24).

Wyludnianie się danego obszaru niesie ze sobą wiele, w większości negatywnych, następstw: demograficznych, ekonomicznych oraz społecznych (Majdzińska, 2018). Obserwując depopulację, Szukalski (2020, s. 169–170) wskazuje, że widzieć można w niej jednak szansę

na poprawę długookresowej sytuacji ekologicznej kraju. Depopulacja bowiem, uwalniając część ziemi, może prowadzić do jej innego zagospodarowania. Może stanowić to szansę na stworzenie atrakcyjnych rekreacyjnie i turystycznie terenów zielonych, poprawiających stan środowiska naturalnego.

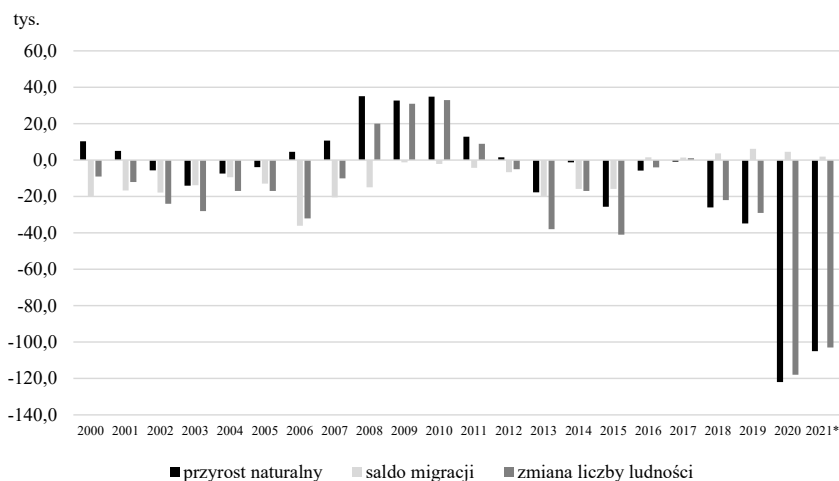
Problem depopulacji trwa od pewnego czasu i ma głównie charakter długoterminowy i rozwojowy. Zaczął bowiem występować także na wielu obszarach lokalnych i regionalnych. Depopulacja jest dla wielu gmin sygnałem ostrzegawczym, zwłaszcza w sferze możliwości realizacji strategii rozwoju na przyszłość. Procesy depopulacyjne postrzegane są jako bardziej zagrażające społeczeństwu przyszłości, niż obecnie, rozpadanie się bowiem dotychczasowych struktur demograficznych w jednostkach samorządu terytorialnego, istniejący ubytek ludności oraz negatywne jego skutki nastąpią w zależności od intensywności depopulacji po kilku, a często po kilkudziesięciu latach (Kurzynowski, 2020, s. 164).

4. DEPOPULACJA JAKO SYTUACJA DEMOGRAFICZNA W POLSCE – WYNIKI ANALIZY

Na zmiany liczby ludności w Polsce wpływa saldo przyrostu naturalnego oraz migracji zagranicznych. Jak wynika z danych zamieszczonych na wykresie 1 w badanym okresie dominował spadek liczby ludności. Najwyższy spadek odnotowano w 2020 i pierwszej połowie 2021 roku. Relatywnie duże spadki zanotowano również w 2006, 2013 oraz 2015 roku. Okresem, w którym widoczny był wzrost liczby ludności, były lata 2008–2011 oraz relatywnie niewielki wzrost (1 tys.) w 2017 roku. Coroczne wzrosty i spadki liczby ludności spowodowały zmniejszenie liczby ludności w Polsce w analizowanych latach o 432 tys. osób.

Sytuacja demograficzna jest wypadkową zmian wartości w różnym kierunku oraz z odmiennym natężeniem zmiennych charakteryzujących tę cechę. Jak wynika z danych przedstawionych na wykresie 1., w latach 2000–2021 dominowało ujemne saldo przyrostu naturalnego. Najwyższy poziom ujemnego salda odnotowano w 2020 i 2021 roku, ale także w 2015, 2018 i 2019 roku. Okresem, w którym występowało dodatnie saldo przyrostu naturalnego, były lata 2006–2012.

Wykres 1. Zmiana liczby ludności, przyrost naturalny i saldo migracji w Polsce w latach 2000–2021*

* dane wg stanu na 30.06.2021 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym* (dane dla lat 2000–2021).

Analizując zmiany salda migracji można zauważyć, że zdecydowanie dominowały ujemne wartości tego wskaźnika. Dopiero w ostatnich sześciu latach saldo migracji przyjęło wartości dodatnie. Uwzględniając relacje wartości salda przyrostu naturalnego oraz migracji można wskazać, że na spadek liczby ludności w Polsce w poszczególnych latach miało wpływ z jednej strony ujemne saldo migracji, którego nie rekompensowało dodatnie saldo przyrostu naturalnego. W niektórych latach ubytek ludności był dodatkowo generowany przez ujemny przyrost naturalny. W latach 2016, 2018, 2019, 2020 oraz 2021 ujemnego salda przyrostu naturalnego nie rekompensowało dodatnie saldo migracji. Tylko w 2017 roku ujemne saldo przyrostu naturalnego było rekompensowane dodatnim saldem migracji, ale podkreślić należy, że w całym okresie analizy wartości tych sald były jednymi z najniższych.

Pogłębionej analizy sytuacji w zakresie zmian liczby ludności można dokonać wykorzystując typologię J.W. Webba. Wyróżnia ona osiem typów oznaczonych literami od A do H, pierwsze cztery (A–D)

charakteryzują jednostki aktywne demograficznie (rozwojowe), natomiast typy E–H oznaczają jednostki nieaktywne (regresywne), w których ubywa ludności. Odnosząc tę typologię do ogólnej sytuacji w Polsce w poszczególnych latach oraz w dwóch podokresach analizy (2021–2011 oraz 2010–2000) można zauważyć, że dominują typy charakterystyczne dla ubytku ludności (tabela 1).

Klasyfikacja województw metodą Webba została przeprowadzona na podstawie wartości współczynnika przyrostu naturalnego i współczynnika ogólnego salda migracji, obliczonych w województwach dla całego okresu 2021–2011 (tabela 2). Jak wynika z danych przedstawionych na wykresie drugim tylko cztery województwa (wielkopolskie, pomorskie, małopolskie, mazowieckie) charakteryzowały się przyrostem rzeczywistym ludności (typy A–D). W przypadku pozostałych 12 województw wystąpiło zjawisko depopulacji (typy E–H). Spośród regionów wyludniających się najliczniej reprezentowany był typ F (osiem województw: kujawsko-pomorskie, lubuskie, zachodniopomorskie, polskie, śląskie, świętokrzyskie, łódzkie, podlaskie).

Tabela 1. Sytuacja demograficzna w Polsce w latach 2000–2021 wg typologii Webba

Typ sytuacji demograficznej		Lata	
AKTYWNE	A	2008, 2009, 2010, 2011	
	B	–	
	C	–	
	D	2017, 2019	
NIEAKTYWNE	E	2016, 2018	
	F	2003, 2015	2021*–2011
	G	2002, 2004, 2005, 2013	
	H	2000, 2001, 2006, 2007, 2012, 2014	2010–2000

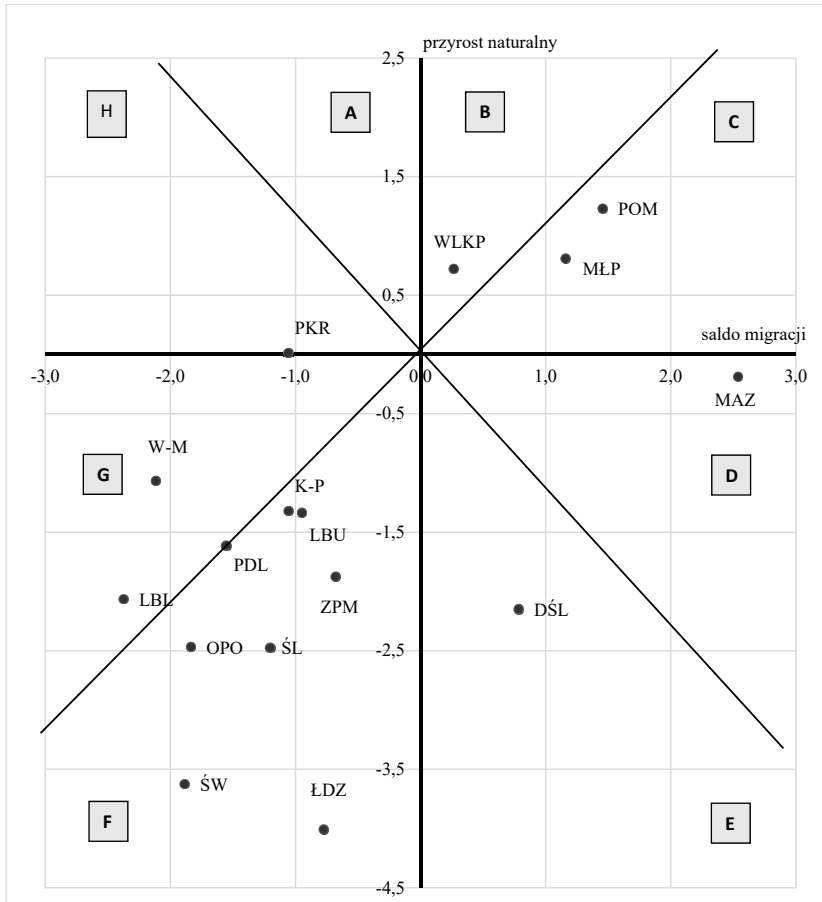
* dane wg stanu na 30.06.2021 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym* (dane dla lat 2000–2021).

Dziesięć województw zdiagnozowano jako regiony zaliczane do dualnie depopulacyjnych, tj. charakteryzujących się ubytkiem zarówno naturalnym, jak i migracyjnym ludności w analizowanych

latach. Były to województwa reprezentujące ww. typ demograficzny F oraz G (lubelskie i warmińsko-mazurskie).

Wykres 2. Sytuacja demograficzna w Polsce w latach 2011–2021* w ujęciu regionalnym typ sytuacji demograficznej: aktywne (A–D), nieaktywne (E–H)

* dane wg stanu na 30.06.2021 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym* (dane dla lat 2011–2021).

Tabela 2. Sytuacja demograficzna w Polsce w układzie regionalnym w latach 2011–2021* wg typologii Webba a poziom rozwoju gospodarczego i jego zmiany

Województwo	Przyrost naturalny/1000 mieszkańców	Ogólne saldo migracji/1000 mieszkańców	Typ sytuacji demograficznej	PKB <i>per capita</i> w PPS w 2018 r. (UE28 = 100%)	Wzrost PKB w relacji do 2010 r.	PKB <i>per capita</i> w 2020 r. (ceny bieżące) (tys. zł)
Dolnośląskie	-2,1	0,8	E	wysoki	średni	wysoki
Kujawsko-pomorskie	-1,3	-1,1	F	niski	niski	niski
Lubelskie	-2,1	-2,4	G	bardzo niski	niski	bardzo niski
Lubuskie	-1,3	-0,9	F	niski	niski	niski
Łódzkie	-4,0	-0,8	F	średni	średni	średni
Małopolskie	0,8	1,2	C	średni	wysoki	średni
Mazowieckie	-0,2	2,5	D	niski/ bardzo wysoki**	średni/ bardzo wysoki**	średni/ bardzo wysoki**
Opolskie	-2,5	-1,8	F	niski	niski	niski
Podkarpackie	0,0	-1,1	H	bardzo niski	średni	bardzo niski
Podlaskie	-1,6	-1,6	F	bardzo niski	niski	bardzo niski
Pomorskie	1,2	1,5	C	średni	średni	średni
Śląskie	-2,5	-1,2	F	średni	niski	wysoki
Świętokrzyskie	-3,6	-1,9	F	bardzo niski	bardzo niski	bardzo niski
Warmińsko-mazurskie	-1,1	-2,1	G	bardzo niski	bardzo niski	bardzo niski
Wielkopolskie	0,7	0,3	B	wysoki	wysoki	wysoki
Zachodniopomorskie	-1,9	-0,7	F	niski	niski	średni

* dane wg stanu na 30.06.2021 r.

** region warszawski stołeczny

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym (dane dla lat 2011–2021)*, *Rozwój regionalny Polski – raport analityczny 2020*, *Rozwój regionalny Polski – raport analityczny 2021*.

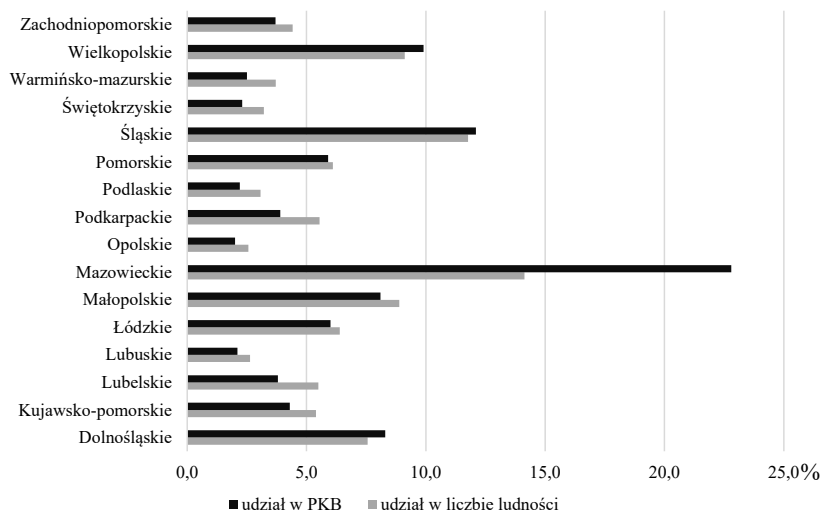
Przeprowadzoną analizę sytuacji demograficznej w ujęciu regionalnym pogłębiono odnosząc zdiagnozowany typ sytuacji demograficznej według klasyfikacji Webba do poziomu rozwoju

gospodarczego oraz jego zmian. Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 2., województwa charakteryzujące się w latach 2011–2021 sytuacją demograficzną określaną według wykorzystanej typologii jako dualnie aktywne (B i C: dodatni przyrost naturalny i dodatnie saldo migracji), czyli województwa: małopolskie, wielkopolskie i pomorskie, to jednocześnie regiony o średnim poziomie PKB w relacji do UE28 (pomorskie i małopolskie) oraz wysokim (wielkopolskie). Województwo małopolskie charakteryzowało się jednocześnie wysokim wzrostem PKB w relacji do 2010 roku. Województwo dolnośląskie, również o wysokim poziomie PKB w 2018 roku, charakteryzowało się dodatnim saldem migracji, ale nie rekompensowało ono ujemnego przyrostu naturalnego. Województwem aktywnym demograficznie, ale w tym przypadku głównie za sprawą dodatniego salda migracji rekompensującego ujemny przyrost naturalny, jest województwo mazowieckie. To charakterystyczny region również pod względem poziomu rozwoju gospodarczego między innymi ze względu na sytuację determinowaną przez region warszawski stołeczny. Poziom PKB w relacji UE28 określić można jako bardzo wysoki. Dodatkowo jako bardzo wysoki można ocenić poziom wzrostu PKB w relacji do 2010 roku.

Województwami, w których sytuacja demograficzna była najsilniej kreowana przez ujemny przyrost naturalny i ujemne saldo migracji, były: świętokrzyskie i łódzkie. Pierwsze z nich zaliczane jest do grupy województw o bardzo niskim poziomie PKB zarówno w relacji do UE28, jak i w ujęciu PKB *per capita* w 2020 roku (ceny bieżące). Województwo łódzkie natomiast to region o średnim poziomie PKB, ale jednocześnie o najwyższym ujemnym przyroście naturalnym.

Analizując sytuację demograficzną w poszczególnych województwach można zauważyć, że dualnie i jednostronnie aktywne typy sytuacji demograficznej (H, A, B, C, D, E) jest charakterystyczny dla województw o relatywnie wysokim udziale w PKB (wykres 3).

Wykres 3. Struktura województw w Polsce wg udziału w liczbie ludności i PKB w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2019 r.*, *Produkt krajowy brutto – rachunki regionalne w latach 2017–2019*.

Wśród siedmiu województw o największym udziale w PKB wyjątek w relacji do sytuacji demograficznej stanowią dwa województwa: śląskie oraz łódzkie. Z jednej strony są to województwa o wysokim (województwo śląskie – tabela 2) i średnim (łódzkie – tabela 2) poziomie rozwoju gospodarczego, ale z drugiej strony województwo śląskie charakteryzuje się drugim co do wielkości udziałem w liczbie ludności w Polsce, co w połączeniu z położeniem geograficznym tego województw może stymulować na przykład procesy migracyjne. Relatywnie duża liczba ludności, nawet ograniczana sukcesywnym pogorszeniem sytuacji demograficznej powodowanym ujemnym przyrostem naturalnym oraz saldem migracji, pozwala jednak nadal na kreowanie warunków w kierunku zgodnym z wymogami rozwoju gospodarczego mobilizacji społecznej. W przypadku województwa łódzkiego procesy migracyjne mogą być uwarunkowane między innymi bliskim położeniem dwóch województw o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego (mazowieckie i wielkopolskie).

5. WNIOSKI

Przeprowadzona analiza wykazała, że Polska nie tylko na poziomie całego kraju, ale także w wielu regionach boryka się z problemem depopulacji. Ta niekorzystna w wielu sytuacjach tendencja z pewnością jest dużym wyzwaniem dla władz poszczególnych szczebli administracyjnych. Istota tego wyzwania wynika ze skali zjawiska depopulacji, a także jej znaczenia dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Analiza i ocena sytuacji demograficznej ogółem w Polsce wskazała na niekorzystną tendencję ubytku ludności, w głównej mierze w ostatnich latach powodowaną składową w postaci ujemnego przyrostu naturalnego. Występujące dodatnie saldo migracji nie rekompensuje ujemnego przyrostu. W związku z tym w Polsce dominuje regresywny typ sytuacji demograficznej (typ F – w latach 2021–2011 oraz typ H w latach 2010–2000). Na podstawie przeprowadzonej analizy potwierdzono, że wśród wszystkich województw, w dwunastu występuje dualnie depopulacyjna sytuacja demograficzna, natomiast dualnie lub jednostronnie aktywny typ sytuacji demograficznej (typ: H, A, B, C, D, E) występuje głównie w województwach o relatywnie wyższym poziomie wzrostu gospodarczego i udziale w PKB w Polsce.

Sytuację demograficzną i jej zmiany w Polsce w ujęciu ogólnym oraz międzyregionalnym należy uznać jako trudną pod względem możliwości kreowania rozwoju społeczno-gospodarczego. Wynika to głównie z ograniczonych możliwości skutecznego stymulowania wzrostu przyrostu naturalnego, w tym również w relacji do możliwości stymulowania na przykład powrotu z emigracji. Szczególną uwagę należy zwrócić na te regiony w Polsce, które według wykorzystanej typologii Webba zdiagnozowano jako dualnie nieaktywne (ujemny przyrost naturalny i ujemne saldo migracji). Kierunku wyboru narzędzi polityki społeczno-gospodarczej w celu reagowania na niekorzystną sytuację demograficzną można poszukiwać uwzględniając fakt, że dualnie aktywne (dodatni przyrost naturalny i dodatnie saldo migracji) regiony w latach 2011–2021 to obszary o relatywnie korzystniejszej i poprawiającej się sytuacji gospodarczej. Wyższy poziom rozwoju gospodarczego regionu może nie tylko umożliwić tworzenie warunków do pracy i życia, szczególnie dla osób młodych, ale także dawać większe możliwości reagowania na zjawisko starzenia się społeczeństwa. Ze względu na istniejące,

naturalne i historycznie ukształtowane ograniczenia w rozwoju gospodarczym niektórych województw, można z jednej strony poszukiwać w nich alternatywnych stymulant współczesnego rozwoju, ale także tworzyć i promować walory tych regionów pod kątem warunków życia, przyczyniając się nie tylko do ograniczania odpływu ludności, ale także jej napływu z innych regionów i z zagranicy.

Ze względu na występujące duże zróżnicowanie międzyregionalne sytuacji demograficznej oraz wzrostu gospodarczego, a także wskazywane w literaturze przedmiotu uwarunkowania wewnątrzregionalne rozwoju gospodarczego czy też sytuacji demograficznej, kolejny etap pogłębionych badań powinien uwzględnić delimitację danych w analizie na niższym terytorialnym poziomie agregacji.

BIBLIOGRAFIA

- Bartosiewicz, B. (2016). Polityka rozwoju lokalnego w kurczących się małych miastach. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 418, 22–31. DOI: 10.15611/pn.2016.418.02.
- Biały, Sz., & Długosz, Z. (2015). Typologia demograficzna krajów Europy wg Webba w latach 2005–2025. *Kultura i Polityka: Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie*, 18, 151–164. [bwmeta1.element.desklight-46f496ab-305a-4d86-8fa3-e2c62124c75b](https://doi.org/10.15611/pn.2015.418.02).
- Bleha, B. (2019). How much can societal turning points affect forecasts' accuracy in Europe? Case of post-communistic transformation in Slovakia and the Czech Republic. *European Journal of Futures Research*, 7(6), 1–12. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40309-019-0158-z>.
- Bleha, B., Burcin, B., Kučera, T., Šprocha, B., & Vaňo B. (2018). The Population Prospects of Czechia and Slovakia until 2060. *Demografie*, 60, 219–233. https://www.czso.cz/documents/10180/61449038/13005318q3_219-233.pdf/dbe45dbe-27f3-4170-8d8f-de1de0d61acf?version=1.0
- Bocian, A. F. (2011). Makroekonomia wzrostu – uwarunkowania globalne. *Optimum. Studia Ekonomiczne*, 1(49), 18–40.
- Burneika, D., Daugirdas, V., & Ubarevičienė, R. (2014). Migration as a factor of development of the depopulating areas in East EU countries – The case of Lithuania. *Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, EUROPA XXI*, 27, 79–95. DOI: <http://dx.doi.org/10.7163/Eu21.2014.27.6>.
- Cichy, J. (2020). Wyludnienie jako czynnik wpływający na dochody własne jednostek samorządu terytorialnego. W J. Hryniewicz & G.

- Ślusarz (Red.), *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje*. Biblioteka Wiadomości Statystycznych, 68, (217–220). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, Rządowa Rada Ludnościowa.
- Coleman, D. (2005). Facing the 21st Century: New Developments, Continuing Problems. W M. Macura, A. MacDonald, & W. Haug (Red.), *The new demographic regime: population challenges and policy responses* (11–44). New York and Geneva: United Nations.
- Dokurno, Z., (2009). Modele endogenicznego wzrostu gospodarczego jako próba projekcji aktywności gospodarczej w warunkach integracji i globalizacji. W M. Noga, & M.K. Stawicka (Red.), *Modele rozwoju gospodarczego dla Polski w dobie integracji europejskiej i globalizacji* (35–46). Warszawa: CeDeWu.
- Gaczek, W.M. (2010). Metropolia jako źródło przewagi konkurencyjnej gospodarki regionu. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*, 246, 5–21.
- Galiński, P. (2015). Determinants of debt limits in local governments: case of Poland. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 213, 376–382. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.554>.
- Głodowska, A. (2011). Wpływ rozwoju gospodarczego na sytuację demograficzną w krajach Unii Europejskiej. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 18, 394–408. bwmeta1.element.ekon-element-000171192785.
- Gornowicz, M., & Wichowska, A. (2017). Struktura demograficzna a dochody gmin województwa warmińsko-mazurskiego w latach 2010–2014. *Społeczeństwo i Ekonomia*, 1(7), 61–72. DOI: 10.15611/sie.2017.1.05.
- Grosse, T.G. (2002). Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1(8), 25–48.
- GUS. (2020). *Rozwój regionalny Polski – raport analityczny 2020*. Analizy statystyczne. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030, Warszawa. <https://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/publikacje-regionalne/opracowania-zbiorcze/rozwoj-regionalny-polski-raport-analityczny-2020,11,1.html>.
- GUS. (2021). *Produkt krajowy brutto – rachunki regionalne w latach 2017–2019*. Analizy statystyczne. Warszawa. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rachunki-narodowe/rachunki-regionalne/produkt-krajowy-brutto-rachunki-regionalne-w-latach-2017-2019,1,20.html>
- GUS. (2021a). *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym*. Informacje statystyczne, Warszawa, (dane dla lat 2000–2021). [https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-orkuch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-orkuch-naturalny-w-dniu-31-12-2020,6,29.html](https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stan-i-struktura-ludnosc-i-orkuch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-orkuch-naturalny-w-dniu-31-12-2020,6,29.html)

- GUS. (2022). *Rozwój regionalny Polski – raport analityczny 2021. Analizy statystyczne*. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030, Warszawa. <https://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/publikacje-regionalne/opracowania-zbiorcze/rozwoj-regionalny-polski-raport-analityczny-2021,11,2.html>
- Gwodzicka-Piotrowska, M. (2012). Budżet gminy jako element zarządzania jednostką samorządu terytorialnego. *Studia Ekonomiczne i Regionalne*, 5 (2), 100–106.
- Haczek, A., & Kłos, A. (2019). Zmienność migracji stałych na obszarze aglomeracji bielskiej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 13, 166–177. DOI: 10.24917/20845456.13.12.
- Hryniewicz, J. (2000). Endo- i egzogeniczne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2, 53–77.
- Janiszewska, A. (2019). Problemy demograficzne dużych miast w Polsce – rozwój czy regres? W B. Cieślińska (Red.), *Oblicza dużego miasta: instytucje, organizacje, procesy* (s. 23–53). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kisiel, R., Szczebiot-Knoblach, L., & Stelmaszewska, A. (2009). Emigration and Factors Determining Return to Poland of the Graduates of the Faculty of Social Sciences and Arts of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn. *Olsztyn Economic Journal*, 4(1), 138–151.
- Kosiedowski, W., & Potoczek, A. (2001). Strategia rozwoju jako instrument podnoszenia konkurencyjności lokalnych jednostek terytorialnych. W W. Kosiedowski (Red.), *Strategie i polityka rozwoju lokalnego* (s. 9–24). Olecko: Wydawnictwo Wszechnica Mazurska.
- Kurzynowski, A. (2020). Procesy depopulacyjne a zrównoważony rozwój. W J. Hrynkiewicz, & G. Ślusarz (Red.), *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje*. Biblioteka Wiadomości Statystycznych, 68, (163–166), Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, Rządowa Rada Ludnościowa.
- Lizińska, W., Grzybowska-Brzezińska, M., Grzywińska-Rapca, M., Babuchowska, & K., Chrobocińska, K. (2021). *Uwarunkowania rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w aspekcie ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego – studium empiryczne*. Ostrołęka: Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika.
- Łuszczuk, M. (2011). Globalizacyjne i demograficzne zagrożenia rozwoju społeczno-gospodarczego – implikacje dla Polski. *Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Współczesne Problemy Demograficzne w Dobie Globalizacji – Aspekty Pozytywne i Negatywne*, 95, 167–174.

- Majdzińska, A. (2018). Obszary depopulacyjne w Polsce w latach 2002–2014. *Studia Demograficzne*, 1(173), 23–54. DOI: <https://doi.org/10.33119/SD.2018.1.2>.
- Marks Bielska, R., Lizińska, W., Babuchowska, K. & Kaczmarczyk, M. (2015.) *Conditions underlying migrations from Poland to Germany and the United Kingdom*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Marks-Bielska, R., & Nazarczuk, J.M. (2012). Uwarunkowania wzrostu gospodarczego Polski w latach 2001–2012 w kontekście modelu wzrostu Solowa. *Optimum. Studia Ekonomiczne*, 2(56), 21–33.
- Miszczuk, A. (2007). Mechanizm rozwoju lokalnego i regionalnego. W A. Miszczuk, M. Miszczuk, & K. Żuk (Red.). *Gospodarka samorządu terytorialnego* (s. 161–167). Warszawa: PWN.
- Niewiadomska, A., & Sobolewska-Poniedziałek, E. (2015). Srebrna gospodarka – nowy paradygmat rozwoju starzejącej się Europy. *Ekonomia XXI wieku*, 3, 65–81, DOI: 10.15611/e21.2015.3.04.
- Okólski, M. (2010). Wyzwania demograficzne Europy i Polski. *Studia Socjologiczne*, 4(199), 37–78.
- Otovescu, C., & Otovescu, A. (2019). The Depopulation of Romania – is it an Irreversible Process? *Revista de Cercetare si Interventie Sociala*, 65, 370–388. DOI: <https://doi.org/10.33788/rcis.65.23>.
- Piech, K. (2021). Ocena sytuacji demograficznej Polski na podstawie analizy typologii demograficznych J. Webba i J. Długosza. *Urban Development Issues*, 72, 42–52. DOI: <https://doi.org/10.51733/udi.2021.72.04>.
- Szukalski, P. (2020). Depopulacja w Polsce – kilka refleksji. W J. Hrynkiwicz, & G. Ślusarz (Red.). *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje*. *Biblioteka Wiadomości Statystycznych*, 68, 167–171. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, Rządowa Rada Ludnościowa.
- Śleszyński, P. (2018). Demograficzne wyzwania rozwoju regionalnego Polski. *Studia PKZK PAN*, 183, 225–247.
- Wasilewska, E., & Pietrych, L. (2018). Starzenie się społeczeństwa a wzrost gospodarczy w krajach Unii Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego*, 18(4), 481–492. DOI: 10.22630/PRS.2018.18.4.136.
- Webb, J.W. (1963). The natural and migrational components of population changes in England and Wales 1921–1931. *Economic Geography*, 39(2), 130–148.
- Wilkin, J. (2003). Peryferyjność i marginalizacja w świetle nowych teorii rozwoju (nowa geografia ekonomiczna, teoria wzrostu endogenego, instytucjonalizm). W A. Bortłomiuk (Red.), *Regiony peryferyjne w perspektywie polityki strukturalnej Unii Europejskiej* (s. 44–52). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Zalega, T. (2018). Proces starzenia się społeczeństwa – wybrane aspekty. *Zarządzanie Innowacyjne w Gospodarce i Biznesie*, 1(26), 121–139. DOI: https://doi.org/10.25312/2391-5129.26/2018_121-139.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>